

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6:636:57

ПРАВОВІДНОСИНИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТВАРИННИЦТВІ

**О.Ю. ПІДДУБНИЙ, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Стаття містить дослідження правових засад використання біотехнологій у тваринництві, юридичних обмежень і заборон, що повинні діяти під час цього, а також перспектив розвитку правової бази використання біотехнологій у тваринництві у зв'язку з тенденцією до значного розширення форм і методів такого використання в розвинених країнах світу.

Біологічні технології, сільськогосподарське тваринництво, тваринна біотехнологія, правовідносини з використання біотехнологій.

На сучасному етапі розвитку біологічної науки об'єктами найбільшої суспільної уваги здебільшого стають різного роду продукти генної інженерії, такі як генетично змінені рослини, з якими пов'язуються численні виклики і небезпеки для людини та довкілля, але відмічаються й певні переваги, адже, врешті-решт, розробка таких рослин здійснюється задля отримання позитивного ефекту.

Іншою проблемою, що привертає увагу науковців – юристів, є потенційна можливість клонування людини. Слід зазначити, що обидві згадані проблеми знаходять своє поетапне вирішення як в науковому дискурсі, так і в сфері законодавчого регулювання у різних країнах.

Проте між цими двома важливими темами дещо поза увагою залишається значно менш юридично досліджена, ніж біотехнологія в рослинництві, і значно більш здійснена, а подекуди і здійснена, ніж клонування, тема розвитку біологічних технологій з використанням тварин та її суспільно-юридичне відображення й регулювання.

У вітчизняній правовій думці вже сформовано передумови дослідження біотехнологій, як способу використання природних ресурсів. Зокрема, дослідження В. Андрейцева, Г. Балюк, С. Гавриша, В. Єрмоленка, А. Гетьмана, І. Каракаша, О. Колбасова, В. Костицького, М. Краснової, О. Крассова, Н. Малишевої, М. Малишка, В. Мунтяна, В. Семчика, Н. Тітової, В. Уркевича, Ю. Шемшученка, М. Шульги дають нам уявлення про загальні засади правового регулювання природокорис-

тування, раціонального використання природних ресурсів, їх збереження і відтворення, застосування технологічних інновацій у сільськогосподарській сфері.

На даний час загальна тематика біотехнологій як екологічно небезпечного фактору досліджена такими вченими юристами, як : Н. Білан, Л. Бондар Г. Бистров, І. Гиренко, О. Грибко, В. Завгородня, А.Йойриш, Ю. Краснова, О. Красовський, Т. Короткий, В. Курзова, В.Курило, В. Лозо, М. Медведєва, Н. Мельничук, Ю. Разметаєва, Р. Стефанчук, В. Третьякова, Ю. Храмова, Г. Чеботарьова, К. Шахбазян та іншими.

Проте спеціальної уваги правовому регулюванню застосування біотехнологій у тваринництві, суспільним наслідкам цього явища, тим заборонам і обмеження, які повинні бути законодавчо встановлені в даній сфері, приділено не було. Разом із тим неконтрольовані експерименти і використання біотехнологічних методів можуть поставити під загрозу життя та здоров'я людей з огляду на можливість поширення хвороб, спільних для людей і тварин, перенесення небезпечних факторів на людину в ході використання біологічного матеріалу генетично-модифікованих тварин у медицині тощо.

Дотримуючись поділу на галузі суспільної діяльності, а саме: виділення в сільському господарстві підгалузей тваринництва і рослинництва, слід розглянути біотехнології як сукупність методів, що удосконалюють використання тварин для потреб людини.

Насамперед зазначимо, що в сучасних умовах поняття «тваринництво» набуває нового змісту, оскільки існує традиційне тваринництво, зосереджене в межах поняття «сільське господарство», яке полягає у вдосконаленні й вирощуванні порід тварин, корисних для людини, і в основному стосується сільськогосподарської діяльності. Водночас існує широка сфера застосування біологічних процесів тварин, їх відтворення, прискорення, зміни та удосконалення, результати чого використовуються в медицині, фармацевтиці, виробництві косметичних засобів, промисловості та ін., і вже доволі віддалено стосуються сільського господарства..

Для цілей даного дослідження пропонується розуміти тваринництво як весь комплекс відносин, пов'язаних з виведенням, відтворенням та використанням тварин для потреб людини, проте головним чином – для виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки інші види діяльності щодо використання тварин, такі як біологічні технології, спрямовані в інші сфери, наприклад, охорону здоров'я, поки що не окреслені як предмет більш-менш чіткого правового регулювання. Використання тварин, що не належать до сільського господарства, традиційно охоплюється законодавством України про тваринний світ. Що ж стосується домашніх тварин, які утримуються з естетичною, культурною й виховною метою, правові засоби регулювання обмежуються такими, як цивілістична модель права власності та певний захист тварин від жорстокого поводження, хоча в цій сфері використання тварин біотехнологія також може породити певні проблеми й виклики, адже всі прикладні наукові розробки орієнтовані передусім на споживача.

З точки зору вивчення правовідносин у сфері біотехнологій і біотехнологічне рослинництво, і біотехнологічне тваринництво є теоретично дуже схожою діяльністю, спрямованою до однієї мети – на відміну від розглянутих вище комплексів правовідносин із застосування біотехнологій в медицині і виробництві готових продуктів харчування, тут має йтися про біотехнологічні методи удосконалення виробництва сирової продукції сільського господарства і сільськогосподарської сировини, інакше кажучи, про сільськогосподарську біотехнологію.

Проте на даний момент існує розподіл живої природи на тваринний і рослинний світи, і навіть вивчаючи певні особливості застосування біологічних технологій, які свідчать про те, що ця межа вже не видається такою нездоланною, слід вести мову про тваринництво, тваринну біотехнологію і певною мірою аквакультуру [1].

Як зазначається в спеціальній літературі, тваринний світ за своїми біологічними та екологічними ознаками є складовою навколишнього природного середовища, зокрема біологічного різноманіття [8, с. 455].

Автор уже констатував, що біологічне різноманіття – це не що інше, як характеристика універсального біологічного ресурсу, його певний параметр, адже всі живі істоти пов'язані одними законами розвитку, складаються із одних біологічних «молекул», закодованих за одним і тим самим принципом.

Якщо й надалі дотримуватись висунутої концепції універсального біологічного ресурсу, можна зазначити, що усі види біотехнології мають спільні матеріальні засади, що полягають у наборі інструментарію для перетворення та змінення біологічних процесів, і спільний вихідний матеріал – властивості живого до мінливості й відтворення, здатності продовжуватись у часі, яка, власне, і називається життям.

Сучасні біологічні технології мають безліч переваг і корисних суспільних наслідків, адже це не набір абстрактних трюків, а галузь біологічної науки, спрямована на якнайповніше задоволення потреб людини у сфері використання тварин.

Західні дослідники стверджують, що використання біотехнологій у тваринництві зумовлює прогрес у чотирьох сферах – покращення здоров'я тварин, поліпшення тваринної продукції, переваги у галузі охорони навколишнього природного середовища, прогрес у розвитку здоров'я людини. Біотехнології в тваринництві використовуються щодо всіх тварин – худоби, риби, комах, домашніх та лабораторних тварин та зводяться в цілому до трьох видів технологій – геноміки, клонування й генетичної інженерії.

Не зайвим було б зазначити, що сам термін «біотехнологія» з'явився вперше у тваринництві. Так, у 1917 р. угорським інженером Карлом Ерекі цей термін було вжито для опису процесу великомасштабного вирощування свиней з використанням цукрових буряків. За визначенням Карла Ерекі, біотехнологія – це всі види робіт, при яких із сировинних матеріалів за допомогою живих організмів виробляються ті чи інші продукти [9, с. 5].

У сучасному розумінні, звичайно, це визначення є набагато ширшим, і включає в себе не тільки отримання продуктів у вигляді споживчих товарів, а й використання різного роду біологічних процесів, і їх моніторинг, і розробку нових порід тварин з метою прогресу у чотирьох вищезазначених сферах.

Отриманий доступ до генома свійських тварин робить можливою ідентифікацію індивідуальних генів і протеїнів, що відповідають за комерційно і економічно важливі функції – усе від нарощування м'язів і жиру до стійкості до хвороб та репродуктивних здатностей.

В основному геноміка в тваринництві полягає у використанні генетичних технологій тестування та виявлення особливостей свійських тварин. Навіть незначні варіації в генетичному коді тварини можуть значно вплинути на її цінність для забою, використання або репродукції. Діагностичні методи, що включають застосування біотехнологій, поліпшують ефективність управління ресурсами, підвищують здоров'я тварин та якість продуктів харчування. Традиційно рішення щодо, забою або репродукції тварини вирішувались в результаті наочних спостережень, але генетичні методи діагностики значно покращують та здешевлюють процес селекції тварин. Варто підкреслити, що геномні біотехнології не пов'язані із втручанням в геном тварин, його модифікацією, а лише є методами спостереження й діагностики, які мають змогу розвинути швидше і краще той потенціал, що закладений в геномі тварин. І сама здатність до такого розвитку нібито підказує, що і це є частиною великого замислу, і що це знаряддя дається людині в руки також з певною метою.

Клонування свійських тварин є останнім досягненням у багато тисячолітній практиці селекції тварин. Клонування не змінює генетичного коду тварин та надає тваринницьким господарствам можливість відтворювати генетично ідентичну копію існуючої тварини.

Генетична інженерія є засобом зміни генома тварин та найновішим напрямом у тваринній біотехнології. Трансгенна тварина містить фрагменти генетичного коду інших істот, додані до її ДНК. Трансгенні технології можуть покращити харчову цінність тваринних продуктів, підвищити продуктивність тваринництва, що є критичним моментом з огляду на зростання народонаселення. Генетично інженерні технології здатні знизити смертність тварин, зменшити витрати на ветеринарне обслуговування. Технології також можуть зменшити шкоду для навколишнього природного середовища. Так, наприклад, запатентований винахід «The EnviroPig» – в буквальному перекладі «природно-середовищна свиня» значно знижує рівень забруднення середовища фосфором.

Інший біотехнологічний напрям у тваринництві полягає у використанні генетичнозмінених тварин для виробництва ліків, що сприймаються імунною системою людини. До цього ж напрямку належить вирощування органів, придатних для трансплантації в людський організм, процес, що отримав назву «ксенотрансплантація».

Більшість із перелічених технологій використовується на свійських тваринах, що мінімізує ризик забруднення природного живого світу, проте не виключає його [1].

Певним чином до використання біотехнологій у тваринництві можна віднести й біотехнологічні методи вирощування водних живих організмів, що відомі нині під назвою аквакультури. На сьогоднішній день використання біотехнологічних процесів при комплексній переробці водних біоресурсів дає змогу створювати нові види харчових, кормових, медичних, косметичних і технічних продуктів. Серед них особливу роль відіграють функціональні харчові продукти та біологічно-активні добавки (БАД) із нерибних об'єктів промислу та відходів від виробництва харчової продукції [2, с. 163].

Крім перелічених проблем розгляду біотехнологій у тваринництві як цілісного предмета правового регулювання, існує також ще одна проблема конвергенції біотехнологій [6, с. 106], а саме і застосування біотехнологічних складових, одержаних у рослинницькій галузі під час вигодівлі худоби, а також використання ветеринарних препаратів, що мають у собі живі змінені організми, або матеріал, одержаний від них, що в кінцевому рахунку може вплинути на толерантність тварин до хвороб, опосередковано посприяти мутаціям, які можуть призвести до утворення нових видів або штамів хвороботворних мікроорганізмів, спільних для тварин та людини.

Це – ще одне зайве підтвердження тому, що поняття сфери біотехнологій можна поділити на окремі галузі лише умовно, в межах традиційного галузевого розподілу діяльності людини, який вже вкорінений у законодавство і практику державного управління. Насправді ж застосування біотехнологій в одній сфері діяльності може потягти за собою наслідки абсолютно для іншої галузі, як це бачимо з наведеного прикладу. Отже, і вивчення правової дійсності у сфері біотехнологій, і правове регулювання не повинно замикатись на ту чи іншу галузь, або, принаймні, повинно будуватись навколо певного центрального законодавчого акта, що містить принципи і загальні засади регулювання правовідносин у сфері біотехнологій в цілому.

У Російській Федерації з 1 жовтня 2002 р. корми для сільсько-господарських тварин, одержані з генетичномодифікованих організмів підлягають державній реєстрації [11, с. 70], що певним чином запобігає появі абсолютно непридатних для годівлі речовин, а також у разі негативних наслідків для споживача, дає змогу принаймні встановити джерело біологічного забруднення.

В ЄС так звана «система швидкого реагування», запроваджена в рамках Директиви Ради № 92/59 від 29 червня 1992 р. про загальну безпеку товарів, охоплює харчові продукти і промислові товари, але не включає корми для тварин, хоча, як зазначається, останні кризи із харчовими продуктами продемонстрували необхідність створення удосконаленої та розширеної системи швидкого реагування, яка б охоплювала харчові продукти і корми для тварин [7, с. 132]. Прикладом

такої прикрої помилки є так званий «діоксиновий скандал». «Слідів неприємного враження, про яке говорить Штрубенхофф, не треба довго шукати. У липневому номері журналу «Schrott und Korn», який безоплатно розповсюджується у продовольчих магазинах Німеччини, написано так: «Забруднена діоксином кукурудза з України... потрапила... до німецьких фермерів». Про те, що це не доведено – жодного слова [4].

Отже, проблема правового регулювання біотехнологічних відносин у тваринництві полягає, по-перше, у складності відмежування таких відносин від застосування біотехнологій у інших галузях господарства, що зумовлює повернення до поняття сфери біотехнологій як сукупності суспільних відносин, які складаються щодо розробки й використання біотехнологій в усіх існуючих і можливих напрямках їх застосування.

Крім того, навіть у межах рослинницької галузі проблематика, яка вирішується в законодавстві, є досить однобічною, і в основному полягає у вирішенні питання проте, дозволяти чи забороняти використання результатів біотехнологій. А якщо забороняти, то наскільки суворо і скільки ще створити різних наглядових органів з боротьби з продуктами біотехнологій.

Вочевидь, це викликано нерозумінням до кінця специфіки продуктів біотехнології, в тому числі генної інженерії, оскільки боротьба з ними ведеться як з певним явищем, що неначе поширюється саме собою. Насправді це зовсім не так, кожний біотехнологічний винахід – це цілком комерційний продукт, над винайденням якого працювали талановиті вчені, в який інвестовано значні кошти. Отже він не може поширюватись «повзком», а має свого оригінатора (винахідника), комерційне найменування, документацію і результати випробувань у країні походження, дилерську мережу, пакування, маркування тощо. Це надто високотехнологічний продукт, щоб відвантажуватись лопатою на задньому дворі.

Саме тому держава, маючи для цього певні ресурси, повинна, по-перше, встановити чітку схему, модель, за якою поширюються біотехнології, від ідеї або гіпотези до комерційного використання того чи іншого продукту. І чим скоріше це відбудеться, тим більш готовим виявиться суспільство до збільшення потоку біотехнологічних продуктів, адже методика розробки тих же ГМО є відомою, компоненти і обладнання стають все більш легкодоступними. І те, на що раніше корпорації витрачали роки і мільйони доларів, стає під силу невеличким колективам а то й поодиноким науковцям в усьому світі.

На даний час усталена концепція природоресурсного права України містить окреме розуміння тваринного, рослинного світу і лісу як природних ресурсів [5, с. 68–79]. Тваринний світ з точки зору контролю за його використанням розподіляється на декілька видів, зокрема, і контроль в сфері використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях [8, с. 466].

Як зазначає В.Ю. Уркевич, специфічними об'єктами аграрних правовідносин виступають сільськогосподарські тварини, птиця, бджоли тощо, проте найбільш специфічним, особливим серед об'єктів аграрних

правовідносин він бачить сільськогосподарську продукцію, що її як об'єкт внутрішніх правовідносин визначає як продукцію (рослинницьку, тваринницьку й рибницьку), яка виробляється (вирощується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі та (або) від живих біологічних організмів [10, с. 418].

Важливим у цьому питанні є визначення того, які саме тварини виступають об'єктами правовідносин у сфері біотехнологій. Виключно свійські, сільськогосподарські тварини, чи тваринний компонент біологічного різноманіття в цілому, або ж тваринний світ?

На нашу думку, існуючий поділ тваринного світу на власне світ диких тварин і сільськогосподарських тварин давно вже втратив свій юридичний сенс, адже головним чинником віднесення сільськогосподарських тварин до числа таких був факт їх використання у виробництві сільськогосподарської продукції, що є основним змістом аграрної діяльності, і тут дуже легко було здійснити цей розподіл.

З точки зору використання біотехнології використовуватись може у весь тваринний компонент біологічного різноманіття, і наслідки також можуть впливати на весь екологічний баланс тваринного світу. Тому й теоретичне визначення даних правовідносин має формулюватись як правовідносини щодо використання тваринних біоресурсів у сфері біотехнологій.

Водночас у аграрних правовідносин і правовідносин у сфері біотехнологій є дещо спільне. Зокрема, саме використання біологічних процесів, про які зазначає В.Ю. Уркевич, відбувається і у біотехнологічній діяльності, а отже, необхідний пошук певних критеріїв, згідно з якими можливим буде відмежування використання тварин у сільському господарстві, використання тваринного світу як природного ресурсу, передбаченого законодавством України, і використання тваринних біологічних ресурсів у процесі розробки і отримання продуктів біотехнологій.

Отже, за предметом правовідносин у сільському господарстві використовуються свійські тварини, спеціально виведені методами традиційної селекції та штучного відбору, подібними до природного відбору, що відбувається у вільних умовах, і призначені для отримання на їх основі сільськогосподарської продукції з використанням біологічних процесів, властивих їм іманентно – росту, розмноження, функціонування залоз та ін. У правовідносинах щодо використання тваринного світу, як природного ресурсу, предметом буде вилучення корисних властивостей тварин у стані природної волі або напіввільних умовах, знову ж таки, з наявністю певного матеріального результату.

На противагу цьому правовідносини у сфері біотехнологій передбачають матеріальних результат у вигляді кілограмів, тон, літрів, туш та ін. лише як опосередкований результат, первинним же предметом є наявність нового, не властивого звичайним природним умовам методу перетворення живого, який може бути відтворений багаторазово, на постійній основі, предметом використання в якому є не матеріальне втілення тваринного світу у вигаді особин, їх органів, тканин і продуктів,

що вони виробляють, самі їх базові біологічні властивості, універсальний біологічний ресурс у формі тваринного біорізноманіття, які допомагають здійснювати відповідні перетворення і удосконалення, результати яких можуть використовуватись як у виробництві продукції сільського господарства традиційними методами, так і в будь-яких інших сферах людської діяльності, включаючи охорону здоров'я, охорону навколишнього природного середовища та ін.

Важливо зазначити, що всі ці правовідносини знаходяться у стані певної конвергенції або взаємопов'язані як стадії одного процесу, оскільки за впровадженням біотехнологій у практику слідує їх тиражування і масове виробництво у сільському господарстві. Аналогічних наслідків для дикої природи поки що не передбачається, але згодом ця модель може використовуватись для відновлення зниклих елементів біологічного різноманіття у природних умовах.

Отже, при правовому регулюванні біотехнологій у тваринництві слід відштовхуватись не від небезпек і загроз, хоча не можна відкидати це повністю, а концентруватись на тих перевагах, які несе в собі мета розробки біотехнологій у тваринництві – покращення здоров'я тварин, що безперечно, підвищує продуктивність сільськогосподарського тваринництва і знижує ветеринарні витрати; покращення якості тваринної продукції, а саме: її смакових якостей, здатності до швидкого збільшення ваги тваринами, підвищення продуктивності молочної худоби; переваги у сфері охорони навколишнього середовища, що полягають у зменшенні навантаження на навколишнє природне середовище, яке викликане сільськогосподарською діяльністю – однією з найбільших джерел екологічного забруднення у світі; покращення здоров'я людини за рахунок новітніх досліджень, у тому числі штучного вирощування людських органів і клітин на організмі тварини, та деяких інших технологіях, що межують вже із застосуванням біотехнологій у медицині.

Такий взаємозв'язок зайвий раз доводить, що розгляд застосування біологічних технологій у правовій площині повинен носити комплексний характер, з урахуванням взаємопроникнення і конвергенції різних сфер застосування біотехнологій.

З точки зору правового регулювання підставно виділяти тваринну біотехнологію залежно від її мети і здійснювати регулювання різними методами та засобами, встановлювати різні ступені й рівні безпеки, залежно від того, якою є кінцева мета тих чи інших біотехнологічних методів. Якщо має місце спрямованість на покращення здоров'я людини, то такі правовідносини мають регулюватись правовими засобами антропоохоронного права. Відповідні інновації у охороні навколишнього середовища мають бути оформлені як об'єкти права охорони довкілля, а біотехнологічні методи, спрямовані на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, повинні регулюватись аграрно-правовими засобами.

Список літератури:

1. Guide to biotechnnology – 2008 Editors Roxannna Guilford-blake, Debbie Stricklannd : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bio.org/speeches/pubs/er/>
2. Андрюхина Е.Н. Водные биологические ресурсы – перспективное сырье для пищевой и морской биотехнологии / Е.Н. Андрюхина, Л.С. Абрамова, В.В. Гершунская // Материалы VI Московского международного конгресса, ч. 2 (г. Москва, 21–25 марта, 2011 г.). – М. : ЗАО «Экспо-биохим-технологии», РХТУ имени Д.И. Менделеева, 2011. – 544 с.
3. Буркат В.П. Сучасна біотехнологія у тваринництві / В.П. Буркат, С.В. Ковтун // Біотехнологія. – 2008. – № 3. – Т.1. – С. 7–11.
4. Гончаренко Р. Чи зможе Україна нагодувати світ? / Роман Гончаренко // Німецька хвиля. – 2010. – 20 липня : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.de/>
5. Каракаш І.І. Природноресурсове право України : навч.-метод. посіб. / І.І. Каракаш. – Одеса : Фенікс, 2012 – 232 с.
6. Піддубний О.Ю. Проблематика правового регулювання застосування біотехнологій у тваринництві / О.Ю. Піддубний // Правові проблеми зміцнення Української державності: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 29–30 листопада 2011 р.) : у 2 ч. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч. 1. – С. 106–107.
7. Правове регулювання безпеки харчування в Європейському союзі та в Україні / за ред. докт. юрид. наук М.І. Іншина. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
8. Правові форми екологічного контролю : навч. посіб. / Краснова М.В., Позняк Е.В., Коваленко Т.П. та ін. (за ред. Красної М.В.). – К. : Алерта, 2012. – 760 с.
9. Россіхін В.В. Биотехнология – введение в науку будущего / В.В. Россіхін. – Х., 2005. – 288 с.
10. Уркевич В.Ю. Проблемы теории аграрных правовідносин : моногр. / В.Ю. Уркевич. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 496 с.
11. Храмова Ю.Р. Генно-инженерные достижения в аспекте эколого-правовой проблематики / Ю.Р. Храмова // Юридический мир. – 2003. – № 3. – С. 66–74.

Статья содержит исследование правовых основ использования биотехнологий в животноводстве, юридических ограничений и запретов, которые должны действовать во время такого использования, а так же перспектив развития правовой базы использования биотехнологий в животноводстве в связи с тенденцией к значительному расширению форм и методов такого использования в развитых странах мира.

Биологические технологии, сельскохозяйственное животноводство, животная биотехнология, правоотношения по использованию биотехнологий.

The article contains a study on the legal bases for the use of biotechnology in animal husbandry, legal limitations and restrictions that must operate during such use, as well as prospects for the development of the legal basis for the use of biotechnology in livestock due to the trend to a significant expansion of the forms and methods of use in the developed world.

Biological technology, agricultural animal husbandry, animal biotechnology, relationship on the use of biotechnology.